

8. Чижмар К.І. Нотаріат як інститут попереджувального правосуддя / К.І. Чижмар // Право і суспільство. – 2014. – № 6. – Ч. 2. – С. 76–83.

9. Комаров В.В. Проблеми латинського нотаріату: український досвід нормоутворення / В.В. Комаров, В.В. Баранкова // Вісник Академії правових наук. – 2014. – № 1. – С. 129–141.

10. Устав Международного союза нотариата, утвержденный Ассамблеей нотариатов членов 02 октября 2007 года в Мадриде [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.notiss.ru/urimg/statuts%20UINL.pdf>.

11. Договор о сотрудничестве между Международным союзом судей и Международным союзом латинского нотариата // Нотариальный вестник. – 1999. – № 5–6.

12. Бобрешов Є.Г. Судове правозастосування в Україні: проблеми теорії і практики : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень» / Є.Г. Бобрешов. – К., 2011. – 20 с.

13. Штефан М.Й. Цивільне процесуальне право України : Академічний курс : [підруч. для студ. юрид. спец. вищих навч. закл.] / М.Й. Штефан. – К. : Видавничий дім «Ін Юре», 2005. – 622 с.

14. Цивільний процес : [навч. посіб.] / [А.В. Андрушко, Ю.В. Білоусов, Р.О. Стефанчук, О.І. Угриновська та ін.] ; за ред. Ю.В. Білоусова. – К. : Прецедент, 2005. – 293 с.

15. Ясинок М.М. Судове рішення в позовному та окремо-му провадженні цивільного процесуального права (теоретичний аспект) / М.М. Ясинок // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 5. – С. 56–62.

16. Тертишніков В.І. Цивільний процес України : [навч.-практ. посіб.] / В.І. Тертишніков. – Х. : Юрайт, 2012. – 424 с.

17. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 р. № 1618 [Електронний кодекс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1618-15>.

УДК 347.1 349.2

СУБСИДІАРНЕ ЗАСТОСУВАННЯ НОРМ ЦИВІЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАВОЗДАТНІСТЬ І ДІЄЗДАТНІСТЬ ДО ТРУДОВИХ ВІДНОСИН

Фасій Б.В., аспірант
кафедри цивільного права, член Ради молодих вчених
Національний університет «Одеська юридична академія»

Стаття присвячена розгляду проблем, що виникають у процесі субсидіарного застосування норм цивільного законодавства про правоздатність і дієздатність до трудових відносин. Проаналізовано взаємозв'язок цивільної й трудової правосуб'єктності.

Ключові слова: цивільне законодавство, трудова правосуб'єктність, цивільна дієздатність, недієздатна особа, субсидіарне застосування норм.

Статья посвящена рассмотрению проблем, возникающих в процессе субсидиарного применения норм гражданского законодательства о правоспособности и дееспособности к трудовым отношениям. Проанализирована взаимосвязь гражданской и трудовой правосубъектности.

Ключевые слова: гражданское законодательство, трудовая правосубъектность, гражданская дееспособность, недееспособное лицо, субсидиарное применение норм.

Fasiy B.V. SUBSIDIARY APPLICATION OF THE LEGISLATION ON CIVIL CAPACITY AND CAPABILITY TO EMPLOYMENT

The article deals with the problems arising from the application of subsidiary legislation on civil capacity and capability to employment. Analyzed the relationship of civil and labor law.

Key words: civil law, labor personality, civil capacity, incapacitated persons, subsidiary application norms.

Постановка проблеми. Проблема субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин не набула широкого наукового й практичного висвітлення, хоча сама ідея зародилася вже давно. Субсидіарне застосування норм законодавства – це спосіб законодавчої техніки, який дає змогу розвантажувати законодавство від нераціонального дублювання тотожних та аналогічних норм і понять у суміжних галузях права.

Ступінь розробленості проблеми. Навколо теми дослідження триває жвава дискусія, оскільки субсидіарне застосування норм цивільного законодавства до суміжних відносин є важливим інструментом для подолання прогалин. Дослідженню субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин присвячено публікації вітчизняних і закордонних правознавців, зокрема Б.К. Бегічева, І.А. Бірюкова, Т.В. Бліно-

вої, А.В. Венедіктова, О.С. Іоффе, О.О. Красавчикова, Р.А. Майданика, Є.О. Харитонova, М.Д. Шаргородського.

Метою статті є розгляд проблем, що виникають у процесі субсидіарного застосування норм цивільного законодавства про правоздатність і дієздатність до трудових відносин.

Виклад основного матеріалу. Для початку необхідно встановити, чи можна говорити про повну відсутність необхідності субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин. На жаль, ні. У трудовому праві також є прогалини, які долаються шляхом застосування положень цивільного законодавства.

Ст. 4 Кодексу законів про працю України (далі – КЗпП України) зазначає, що законодавство про працю складається із КЗпП України та інших актів законодавства України, прийнятих відповідно до нього. Так як Цивіль-

ний кодекс України (далі – ЦК України) був прийнятий пізніше й відповідає положенням КЗпП України, можна говорити, що КЗпП України не дозволяє безпосередньо застосовувати цивільно-правові норми до трудових відносин. Разом із тим взаємодія трудового й цивільного права під час подолання прогалин і використання єдиних понять можлива.

Одним з інститутів, традиційно наявних у ЦК України та відсутніх у КЗпП України, є сукупність положень про правосуб'єктність. Правосуб'єктність досліджувалася вдало як у науці теорії права, так і в цивільному й трудовому праві. У цивільному праві правосуб'єктність фізичної особи складається з цивільної правоздатності й цивільної дієздатності. У трудовому праві правоздатність і дієздатність виникають, за загальним правилом, одночасно тоді, коли працівник набуває здатності до праці. Тобто, особливість розуміння правоздатності в трудовому праві полягає в тому, що воно традиційно розглядається в єдності з дієздатністю, які разом утворюють правосуб'єктність [1, с. 20]. Варто зазначити, що розуміння правосуб'єктності як поєднання правоздатності й дієздатності в науці не загальноприйнято. Так, О.С. Іоффе та М.Д. Шаргородський доводили, що правосуб'єктність у всіх галузях права включає правоздатність і дієздатність [2, с. 120].

Для характеристики трудової правосуб'єктності виділяються її матеріальні умови, такі як адекватне оцінювання навколишнього світу (інтелектуальний момент) і здатність керувати своїми діями (вольовий момент) [3, с. 108]. Також до умов трудової правосуб'єктності можливо зарахувати досягнення суб'єктом певного рівня фізичного розвитку. Ці характеристики виникають після досягнення суб'єктом певного віку, який і є початком виникнення трудової правоздатності й дієздатності.

Першим елементом правосуб'єктності є правоздатність. Підходи до розуміння правоздатності неоднозначні. Одні автори роблять акцент на першу частину цього поняття, тому визначають правоздатність як особливе суб'єктивне право – «правонаправо» [4, с. 124]. Інші дослідники, роблячи акцент на другій частині поняття, визначають правоздатність як здатність бути суб'єктом права. Так, автори підручника «Советское гражданское право» під редакцією О.О. Красавчікова розуміють правоздатність як здатність мати права та обов'язки, яка, у свою чергу, розглядається як юридична можливість громадянина бути учасником правовідносин [5, с. 98–99].

Загальновідомим у правничій науці є те, що правоздатність виникає в особи з моменту народження. Незалежно від того, хоче особа чи ні, вона не може відмовитись від своєї правоздатності, добровільно її відчужити чи якимось іншим способом позбутись. Вона є правоздатною від народження, є суб'єктом права саме тому, що право як загальносоціальне явище існує незалежно від будь-яких зовнішніх чинників [6, с. 68]. О.С. Іоффе визнає правоздатність як здатність особи бути носієм передбачених законом прав і обов'язків, яка стабільна й однакова для всіх (тобто характеризується рівністю) [7, с. 111–112].

На думку Є.О. Харитонова, правоздатність може бути визначена як здатність людини мати цивільні права та обов'язки. Цивільна правоздатність є необхідною передумовою виникнення цивільних прав і обов'язків, тобто дає юридичну можливість суб'єктам цивільного права для вступу в цивільні правовідносини та набуття суб'єктивних прав і обов'язків [8, с. 52]. І.А. Бірюков вважає, що цивільна правоздатність – це не тільки здатність фізичних осіб мати цивільні права й обов'язки, а й обов'язок держави гарантувати своїм громадянам певне коло цивільних осіб. На його думку, поняття «правоздатність» застосовується в широкому та вузькому значеннях. У широкому значенні під правоздатністю розуміють здатність фізичної особи мати права й обов'язки, що стосуються всіх галузей права (адміністративного, трудового, сімейного тощо); у вузькому значенні – цивільну правоздатність, тобто здатність особи мати права й обов'язки у сфері дії цивільного права. Саме в такому розумінні поняття «правоздатність» застосовується в ЦК України та інших цивільно-правових актах. Але це зовсім не означає, що цивільна правоздатність не пов'язана з іншими галузями права [9, с. 78–79].

Актуальним питанням для КЗпП України залишається зауваження Б.К. Бегічева про те, що «повне замовчування про категорію «правоздатність» не є гідністю чинного трудового законодавства» [10, с. 84].

Згідно зі ст. 188 КЗпП України, можливі різні варіанти виникнення трудової правоздатності за віком. Загальним правилом не допускається прийняття на роботу осіб молодших за 16 років. За певних обставин (для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю й не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час за згоди одного з батьків або особи, котра їх замінює) трудова правосуб'єктність може виникати з 14 років і 15 років (за згоди одного із батьків або особи, котра їх замінює).

Згідно зі ст. 187 КЗпП України, неповнолітні, тобто особи, котрі не досягли 18 років, у трудових правовідносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток і деяких інших умов праці користуються пільгами, установленними законодавством України. Тобто, законодавець прирівняв працюючих осіб, які не досягли 18 років, до повнолітніх.

Виникає питання про характер трудової правосуб'єктності осіб, які досягли 16-річного віку. Правоздатність таких повнолітніх виняткова, так як вона пов'язана з виконанням легкої роботи, що не завдає шкоди здоров'ю та не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час за згоди одного з батьків або особи, котра їх замінює.

Ст. 43 Конституції України передбачає право кожного на працю, що включає можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. При цьому використовується термін «кожен» без

указівки на вік, стан здоров'я й інші характеристики суб'єкта. Можна говорити про набуття загальної правоздатності з народження. Отже, захистити своє право може й суб'єкт, який не володіє конкретною галузевою правосуб'єктністю. Виникає питання: із чого складається загальна правоздатність? Якщо припустити, що загальна правоздатність включає галузеву (хоча б частково), то припущення виникнення трудової правоздатності (або її елементів) із народження також допустиме. Видається, цим зумовлено певну схожість у розумінні цивільної та трудової правоздатності, що дає змогу вести мову про субсидіарне застосування відповідних норм ЦК України до трудових правовідносин. Необхідно відзначити, що аналіз обсягу цивільної правоздатності, відповідно до ст. 26 ЦК України, надає можливість виявити деякі особливості. Наприклад, суб'єкт, незалежно від віку, має право авторства. Крім того, до складу правоздатності входить правомочність щодо укладення правових актів, які не суперечать цивільному законодавству. Однак, згідно зі ст. 902 ЦК України, якщо інше не передбачено договором про надання послуг, виконавець зобов'язаний надати послуги особисто. Отже, цивільна правоздатність із народження містить здатність мати права, фактична реалізація яких можлива тільки особисто.

У цьому виявляється і схожість, і відмінність у розумінні трудової та цивільної правоздатності, тому під час субсидіарного застосування норм ЦК України до трудових відносин необхідно враховувати, що за загальним правилом трудова правоздатність виникає водночас із дієздатністю.

Другим елементом правосуб'єктності є дієздатність. У науці теорії права під дієздатністю розуміється здатність особи своїми діями набувати для себе права й нести відповідні обов'язки.

Незважаючи на те що цивільна й трудова дієздатність регулюються різними галузями права, вони дуже тісно взаємопов'язані й наявність трудової дієздатності залежить від наявності цивільної дієздатності. Якщо особа в законному порядку визнається недієздатною, то це позбавляє її права вступати в трудові відносини. У деяких випадках особа, котра має психічний розлад, який буде підставою визнання особи недієздатною, може бути позбавлена можливості вступати в трудові відносини ще до визнання особи недієздатною. КЗпП України це питання не врегульовано, тобто ст. 36 КЗпП України встановлює вичерпний перелік підстав припинення трудових правовідносин, у ній відсутня така підстава, як припинення трудового договору внаслідок визнання особи недієздатною, але все ж таки трудові правовідносини з недієздатною особою припиняються.

Недієздатність – це втрата здатності здійснювати права та обов'язки внаслідок тяжкого порушення психіки. Критерії недієздатності психічно хворих визначені в ЦК України. Відповідно до ст. 39 ЦК України, підставою визнання особи недієздатною є хронічний, стійкий психічний розлад, який призводить до нездатності особи усвідомлювати значення своїх дій і (або) керувати ними.

Трудова дієздатність залежить від наявності цивільної дієздатності, якщо особу в установленому законом порядку визнають недієздатною, це робить неможливим її участь у трудових правовідносинах як працівника [11, с. 727].

Як було зазначено вище, у КЗпП України відсутнє визначення поняття трудової правоздатності й дієздатності. Однак ця суспільно-юридична властивість суб'єкта трудового права існує та має важливе практичне значення. Отже, необхідно вирішити питання про можливість за відсутності відповідних норм у КЗпП України застосовувати в цій частині норми цивільного законодавства.

Згідно з ч. 1 ст. 25 ЦК України, здатність мати цивільні права й обов'язки (цивільну правоздатність) мають усі фізичні особи. Аналіз наведеного формулювання дає змогу зробити такі висновки: по-перше, ЦК України говорить про правоздатність фізичних осіб; по-друге, ЦК України прямо вказав на розуміння цивільної правоздатності як здатності мати цивільні права й обов'язки, із чого випливає, що ЦК України має на увазі галузеву правоздатність. Аналогічно, ст. 20 ЦК України визначає, що цивільною дієздатністю фізичної особи є її здатність своїми діями набувати для себе цивільні права й самостійно їх здійснювати, а також здатність своїми діями створювати для себе цивільні обов'язки, самостійно їх виконувати та нести відповідальність у разі їх невиконання. Цей висновок підтверджується також вираженою в законодавстві взаємодією галузевої цивільної й трудової правосуб'єктності.

Так, п. 1 ч. 1 ст. 32 ЦК України визнає за неповнолітнім від 14 до 18 років право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами. Отже, ЦК України враховує, що, незважаючи на неповну цивільно-правову дієздатність, фізична особа може брати участь у трудових відносинах, тобто трудова правосуб'єктність у нього виникла. Більше того, наявність трудової правосуб'єктності в 16-річній особі надає можливість набуття й повної цивільної дієздатності в порядку емансипації: допускає таку можливість ст. 35 ЦК України, якщо неповнолітній працює за трудовим договором. Отже, ЦК України, з одного боку, допускає вплив цивільної правосуб'єктності на трудову, а з іншого – обмежує своє регулювання галузевою цивільною правосуб'єктністю.

Уваги вимагають й умови субсидіарного застосування норм цивільного законодавства до трудових відносин. На сьогоднішній день досить розвинутого трудового права для субсидіарного застосування норм законодавства необхідним є додержання таких умов:

1. Неврегульованість суспільних відносин трудовим законодавством.

2. Наявність норми, яка регулює саме ці відносини в цивільному законодавстві.

3. Однорідність предмета й методу правового регулювання між цивільним і трудовим правом.

4. Відсутність прямої заборони на субсидіарне застосування норм законодавства (ч. 2 ст. 1 ЦК України).

5. Прийняття рішення на підставі й у межах правових норм суміжних галузей законодавства, відповідних їхнім цілям, принципам і загальному смислу.

Висновки. На підставі вищевикладеного можна дійти таких висновків:

1. Норми ЦК України про правоздатність і дієздатність можуть субсидіарно застосовуватися до трудових відносин із використанням механізму подолання прогалин із дотриманням умов такого застосування.

2. Галузева правоздатність є складовою загальною.

3. У разі субсидіарного застосування норм ЦК України до трудових відносин необхідно враховувати, що за загальним правилом трудова правоздатність виникає водночас із дієздатністю.

4. Звернення до ЦК України засвідчує, що до трудових відносин можуть застосовуватися норми, які визначають правоздатність і дієздатність. Можуть застосовуватися та мають важливі значення положення ст. ст. 36, 40 ЦК України про те, що фізична особа визнається обмежено дієздатною й недієздатною з моменту набрання законної сили рішенням суду про це. Тут, однак, також є особливість – неможливість обмеження трудової дієздатності, оскільки здійснювати трудові права й обов'язки суб'єкт може тільки особисто.

5. Взаємодія трудового та цивільного права можлива не тільки в разі подолання прога-

лин, вона можлива й у випадку використання в КЗпП України цивільно-правових категорій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Венедиктов А.В. О субъектах социалистических правоотношений / А.В. Венедиктов // Советское государство и право. – 1955. – № 6. – С. 17–28.
2. Иоффе О.С. Вопросы теории права / О.С. Иоффе, Н.Д. Шаргородский. – М.: Госюриздат, 1961. – 268 с.
3. Трудовое право России: [учебник] / под ред. С.П. Маврина, Е.Б. Хохлова. – М.: Юрист, 2002. – 560 с.
4. Иоффе О.С. Развитие цивилистической мысли в СССР: в 2-х ч. / О.С. Иоффе. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1975. – Ч. 1. – 1975. – 160 с.
5. Советское гражданское право: [учебник]: в 2-х т. / [Т.И. Илларионова, М.Я. Кириллова, О.А. Красавчиков и др.]; под ред. О.А. Красавчикова. – 3-е изд. испр. и доп. – М.: Высш. шк., 1985. – Т. 1. – 1985. – 554 с.
6. Трудовое право України: Академічний курс: [підруч. для студ. вищ. навч. заклад.] / [П.Д. Пилипенко, В.Я. Бурак, З.Я. Козак та ін.]; за ред. П.Д. Пилипенка. – 3-те від., перероб. і доп. – К.: Ін Юре, 2007. – 536 с.
7. Иоффе О.С. Советское гражданское право / О.С. Иоффе. – М.: Юрид. лит-ра, 1967. – 496 с.
8. Цивільне та сімейне право України: [підручник] / за ред. Є.О. Харитонova, Н.Ю. Голубевої. – К.: Правова єдність, 2009. – 968 с.
9. Цивільне право України: Загальна частина / за ред. професорів І.А. Бірюкова і Ю.О. Заїки. – К.: Алерта, 2014. – 510 с.
10. Бегичев Б.К. Трудовая правоспособность советских граждан / Б.К. Бегичев. – М.: Юрид. лит-ра, 1972. – 248 с.
11. Устінова-Бойченко Г.М. Взаємозв'язок цивільної дієздатності та трудової дієздатності / Г.М. Устінова-Бойченко // Форум права. – 2012. – № 2. – С. 725–727. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2012-2/12ugmttd.pdf>.